

Kırım Hanlığı'nın Siyasi Tarihi ve Devlet Teşkilatı (1441–1783)

Elif Uzunagaç

(Marmara Üniversitesi)

Özet. Coğrafi olarak Don-Dinyeper nehirleri arasında uzanan Kırım Hanlığı XV. ve XVIII. yüzyıllar arasında Orta ve Doğu Avrupa, Kafkasya ve Karadeniz'in kuzey bölgelerinde önemli bir rol oynamıştır. Altın Orda Devleti'nin parçalanmasından sonra 1441 yılında kurulan hanlık 1475 yılında Osmanlı Devleti tâbiyetine girmiştir. Hanlık Osmanlı Devleti için müttefik statüsünde olmuştur. Kırım Hanlığı Osmanlı Devleti'ne savaşlarda hizmet etmiş, Yavuz Sultan Selim'in buyruğu ile hanlık askerleri Rusya içlerine sürekli akınlarda bulunup onların güneye inmesini önlemişlerdir. Hanlık XVIII. yüzyıla kadar bölgenin önemli güçlerinden biri olmuştur. Kırım'da Osmanlı Devleti hakimiyeti üç yüz yıl sürmüş, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nden ayrıлып müstakil hale getirilmiş, 1783 yılında da Rus ordusu tarafından ele geçirilmiştir. Bu çalışmanın amacı Kırım Hanlığı'nın siyasi tarihi ve siyasi tarihin anlaşılması için önemli olan devlet teşkilatı konuları birinci ve ikinci elden kaynaklar kullanarak incelenmesidir. Kaynak kullanımı konusunda farklı görüşler olduğu takdirde mevcut kaynaklar mukayeseli bir şekilde tetkik edilmiştir. Bu inceleme mevcut herkesin anlayabileceği açık bir dil kullanılarak yapılmıştır. Çalışma neticesinde Kırım Hanlığı tarihinin tüm aşamaları incelendikten sonra hanlık tarihinin günümüze yansıyan etkileri ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti, Kırım, Giray, devlet teşkilatı.

Giriş

Kırım Hanlığı konusunda araştırmalara başladığımda konu ile ilgili orijinal denebilecek kaynaklar olduğu gibi birbirini tekrar eden pek çok kaynak da olduğunu gördüm. Kaynakların çokluğu orijinal kaynakları tespit edebilmemi güçleştirdi. Kırım Hanlığı hakkında kesin sonuca varılamamış meseleler bulunmaktadır. Dönemin birinci elden kaynakları bu tartışmalı meselelere kesin cevap veremediği için daha önceki araştırmacıların tüm fikirleri gördükten sonra bir sonuca ulaşması kolay olmadı. Kırım Hanlığı tarihi, mevcut devlet yönetim yapısı, tarih sahnesinde bulunduğu dönem ve coğrafi konumu sebebiyle içte ve dışta çok fazla mücadeleye ev sahipliği yapmıştır. Mücadelelerin fazlalığı makalemizi konudan kopmadan aynı zamanda ayrıntılarda da boğulmadan anlaşılır bir şekilde oluşturmamızı güçleştirdi. Türkiye'de genel olarak Kırım Hanlığı

konusundaki çalışmaların yetersizliği ve eksiklikleri bizi böyle bir çalışma yapmaya yönelten sebep oldu.

Kırım Hanlığı ile ilgili malumat geçen eserlere baktığımızda en önemli olanının Halim Giray tarafından yazılmış olan *Gülbün-ü Hânân*, [9] olduğunu görürüz. Bu kitap Kırım Hanlığı'nın tarihini en başından en sonuna kadar “Kırım Hanlarının hayatı” üzerinden anlatan ilk eserdir. *Gülbün-ü Hânân*'ın kaynaklarını üç kısımda değerlendirebiliriz. Bunlar bir şekilde kendisine ailesinden hatıra kalan ya da akrabaları üzerinden ulaşabildiği belgeler, Kırım ve Osmanlı tarihini konu alan kronikler, son olarak da yakın çevresinden duyduğu sözlü rivayetler ile gözlemlerdir.

Kırım Hanlığı'nın Lehistan ve Moskova ile ilişkilerine dair en önemli çalışma *Kırım Yurtuna ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar: Kırım Hanlığı Tarihine Dair Kaynaklar* [39] adlı kitap 1864 yılında V.V. Velyaminov-Zernov'un yazmış olduğu eserin yeniden yapılmış tıpkıbasım neşridir. Yazar bu eserde Rusya Dışişleri Bakanlığı Arşivinde'ki 378 orijinal Arap harfli Türkçe nüshaları olarak dökme Arap harfleriyle dizdirilmiş ve yayınlanmıştır. Bu eser her ne kadar matbu bir yayın olsa da bugün kütüphanelerde kolay kolay bulunmayan nadir çalışmalardan biridir. Bugüne kadar tespit edilebildiğine göre bu eseri kaynak olarak sadece Akdes Nimet Kurat kullanmış onun dışındakilerin haberi olmadığı düşünülmektedir. Eserin tıpkıbasım neşri, eseri ve muhtevasını tanıtan geniş bir giriş kısmı bulunmaktadır. Yazarın 1864 yılında hazırlamış olduğu eserde belgelerin kime yazıldığına dair bir fihrist bulunmuyordu. Sadece eserin sonunda özel adlarla birlikte yer ve şehir adlarını bazı özellikli terimleri kapsayan bir dizin bulunmaktaydı. Bu tıpkıbasım neşrinin araştırmacılar tarafından daha kolay kullanılmasını sağlamak amacıyla, belgelerin kime ait olduğunu ve kime hitaben yazıldığını gösteren tarih kayıtlarını içeren bilgilerin yer aldığı ve eserdeki belge numarası ile sayfa numaralarının aynen verildiği içindikiler kısmını hazırlamışlardır. Tarih kayıtları orijinal belgedeki gibi hicri takvimle verilmiş ve Türkiye'deki hazırlayanlar tarafından miladi takvime çevrilmiştir. Bu kitap Kırım tarihinin önemli detaylarını, siyasi, ekonomik ve sosyal durumunu ortaya koyacak niteliktedir. Eldeki bu belgeler Kırım-Rus ilişkileri, Kırım-Leh ilişkileri konusunda yapılacak müstakil çalışmalarda tarihçiler için birincil kaynak vazifesi görecektir. Kırım-Türk diploması tarihinin araştırılmasında yine bu belgeler temel kaynak olarak araştırmacılar tarafından kullanılabilir. Bu belgeler tarihçiler kadar dilcileri de ilgilendirmektedir. Özellikle tarihi Kıpçak Türkçesinin Kırım kanadındaki durumuyla ilgili bize zengin bilgiler sunan bu belgelerin dil özellikleri, Altın Orda, Kıpçak ve Osmanlı sahaları ile etkileşim içinde, farklı bir yapıyla dikkati çekmektedir.

Konumuzla ilgili bahsedilmesi gereken diğer bir önemli isim de Akdes Nimet Kurat'tır. Kendisi Kırım Hanlığı ile ilgili olarak araştırma yapan kişilerin yararlanmazlarsa eksiklik edeceği iki önemli kitap [19, 20] yayınlamıştır. Özel-

likle Topkapı Sarayı Müzesi arşivindeki malzemeleri kullanarak oluşturmuş olduğu kitap birinci elden kaynak niteliği taşımaktadır ve bu alanda çok büyük bir eksiği doldurmaktadır.

Kırım Hanlığı ile ilgili çalışmaları göz ardı edilmeyecek diğer bir önemli tarihçi de Halil İncalcık'tır. Halil İncalcık bu konudaki en derli toplu, en anlaşılır ve doğru kaynaklara işaret ederek en doğru sonuca ulaştıran birçok makale yazmıştır. Bu çalışma yazıya geçirilirken kendisinin makalelerinden ziyadesiyle istifade ettik.

Konumuzla ilgili olarak zikredilmesi gereken diğer bir kişi de Yücel Öztürk'tür. Yücel Öztürk'ün Kırım Hanlığı ile ilgili olan makalesi iki ayrı yerde yayınlanmıştır [30, s. 480–513; 31, s. 213–256]. Bu makalenin önemi yazarın Kırım Hanlığı ile ilgili tartışmalı olan bütün meselelere değinmiş ve bu konuda mevcut bütün tezleri ortaya koymasından gelmektedir.

Bu konudaki diğer bir önemli eser de Muzaffer Ürekli'nin kitabıdır [38]. Eserde Kırım Hanlığı'nın siyasi tarihi, Osmanlı devleti ile ilişkileri ve devlet teşkilatını anlatılmıştır. Kitabı orijinal yapan nokta, Kırım Hanlığı ile ilgili özellikle Avrupa ve Rusya'daki müzelerin Kırım'a ait para koleksiyonlarının neşredildiği katalogları kullanması ve Rusya'da bulunan neşredilmemiş vesikalardan istifade etmesidir.

Kırım Hanlığı hakkında araştırma yaparken Başbakanlık Osmanlı Arşivi tarafından yayınlanmış olan *Osmanlı Belgelerinde Kırım Hanlığı* isimli kitap [2, 3] ile, son yıllarda müstakil olarak konumuz ile ilgili yayınlanmış olan Erşahin Ahmet Ayhün'ün kitabına [1] da bakmakta fayda vardır.

I. Siyasi Tarihi

Kırım Hanlığı, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Altın Orda Devleti'nin içine düştüğü taht kavgaları sonucunda parçalanmasıyla ortaya çıkmıştır [15, s. 450]. Hanlığın kuruluş zamanı hakkında bu konuda çalışan araştırmacılar farklı tezler ortaya koymuşlardır. Hanlığın kuruluş tarihini Gülbün-i Hânân'a dayandıran İsmail Otar 1437 [28, s. 3], A. Süha Arslangiray 1449 [31, s. 217], A. Nimet Kurat bir araştırmasında [19, s. 207–209] 1442'den hemen önce 1440, diğer bir araştırmasında [20, s.19] 1428, Hasan Ortegin 1420 [26, s. 11] Muzaffer Ürekli ise, I. Hacı Giray'ın ilk kez darp ettirdiği paraların tarihlerini esas alarak 1441–1442 olarak kabul etmektedir [38, s. 11]. Hanlığın kuruluş tarihini 1440'lar ve sonrası olarak kabul eden araştırmacıların kuruluş tarihinde esas aldığı iki önemli kriterden birisi Uluğ Muhammed Han'ın Altın Orda tahtına hakim olmak için 1419–37 yılları arasında sürdürdüğü mücadele devresinde Kırım'a gelerek hakim olması, diğeri ise I. Hacı Giray adına darbedilen ilk paraların tarihinin 1440'lardan sonra olmasıdır [31, s. 216].

Hükümdarların darbettikleri paralar hakimiyet sembolü olarak ve bozulmadan günümüze kadar ulaşabilen güvenilir bir tarihi kaynak olarak

görüldüğünden devletin kurucusu olan I. Hacı Giray Han'ın darbettirdiği en eski paranın tarihi olan 845 (1441–1442) yılını Kırım Hanlığı'nın kuruluşu olarak kabul edebiliriz [5, s. 140; 10, s. 5; 15, s. 450; 32, s. 8].

Hacı Giray, Altın Orda hanına karşı Moskova Knezliği ile dostluk ilişkileri kurarak kendi durumunu kuvvetlendirmiştir. İstanbul'un zaptı üzerine Boğazlar'a ve Karadeniz'e hakim olan Osmanlı Devleti ile irtibat kurup Cenevizliler'e karşı onlarla ittifak yapmıştır. Bu ittifakın sonucunda Osmanlı-Kırım kuvvetlerinin müştereken yaptıkları ilk muhasara 1454 yazında Kefe üzerine olmuştur [14, s. 480–481; 33, s. 8–9; 5, s. 140–141; 27, s. 30–37].

Hacı Giray'ın vefatından¹ sonra oğulları Nur Devlet ile I. Mengli Giray arasında taht mücadeleleri gerçekleşti [8, s. 21; 12, s. 321; 31, s. 220–221]. Bu mücadeleler sırasında Fatih Sultan Mehmed, 1475'te Gedik Ahmed Paşa'yı Kırım sahillerinin fethi için görevlendirdi. İlk olarak Kefe ve sonrasında da Kırım sahillerinde yer alan bütün şehirler Osmanlı Devleti tarafından fethedildi. Osmanlı Devleti'nin desteği ile tahta geçen Mengli Giray (1475) Gedik Ahmed Paşa ile bir anlaşma yaparak Osmanlı sultanının tâbiliğini kabul etti. Bir buçuk ay sonra padişaha yazdığı bir mektupta bu statüyü teyit etti. Genel olarak iddia edildiği gibi bir tâbiiyet vesikası mevcut olmamakla beraber Ahmed Paşa ile imzalanan antlaşmada han padişahın dostuna dost, düşmanına düşman olmayı ve onun hâmilliğini kabul etmiştir [16, s. 185–195; 20, s. 87; 15, s. 451; 31, s. 221–223; 5, s. 142; 4, s. 115; 12, s. 322–323; 9, s. 33–34].

1476 yılında Altın Orda Hanı Seyyid Ahmed, Kırım'ı istila etmiş olsa da Mengli Giray, İstanbul'dan gönderilen ilk han sıfatı ile Kırım tahtını tekrar ele geçirmiştir [5, s. 142; 15, s. 451]. Mengli Giray'ın 1478–1512 yılları arasındaki bu saltanatı sırasında gerek iktidar süresinin uzunluğu, gerekse kendisinin tecrübe ve olgunluğu sayesinde Kırım Hanlığı'nın sağlam bir şekilde yerleşmesini sağlamıştır [30, s. 222] Osmanlı himayesi de hanlıkta otorite birliğini sağlamış, son Altın Orda hanlarının müdahaleleri ve ardından Moskova'nın genişleme siyasetine karşı hanlığın varlığını garanti altına almıştır [15, s. 451]. Hanlık da ilk defa 1484 yılında II. Bayezid'in Akkirman seferine katılarak Osmanlılar'la batıda iş birliği yapmıştır. Bu seferde 50.000 Kırım askeri büyük fayda sağlamıştır [38, s. 21–22]. Daha sonra da Yavuz Sultan Selim'in kayınpederi olan Mengli Giray, sağladığı askeri destekle onun Osmanlı tahtına geçmesine de yardım etmiştir [5, s. 223; 31, s. 451].

1502 yılında Saray şehrini tahrip ederek Altın Orda Hanlığı'na son darbeyi vuran Mengli Giray, bundan sonra Moskova ile ittifak siyasetinden vazgeçmiştir. Bu tarihten sonra Kırım Hanlığı Moskova'ya karşı Yagellonlar'la sıkı ittifak siyasetine karar vermiştir (1511). Vefatından sonra yerine geçen oğlu I. Mehmed

¹ 1466 yılında vefat eden Hacı Giray bir rivayete göre Bahçesaray'daki Salacık mevkiine, bir rivayete göre Eski Kırım (Solhat)'a defnedilmiştir.

Giray (1514–1523) babasının son yıllarında kalgay sıfatı ile han olarak Moskova Knezliği'ne karşı şiddetli akınlara başlamıştır. Mehmed Giray da kendi döneminde Yagellolar'la ittifakı yenilemiştir. 1521 yılında Mehmed Giray kardeşi Sahib Giray'ın Kazan tahtına geçmesini sağlamıştır. Oka nehri üzerinde Belski'nin ordusunu bozguna uğratarak Moskova önlerine kadar gitmiş ve şehrin etrafını ateşe vermiştir. Ertesi yıl da Astarhan'ı ele geçirmiştir. Moskova beyi yıllık vergi (tıyış) ödemeyi kabul etmiştir [13, s. 51–61; 10, s. 5; 15, s. 451; 31, s. 224; 11, s. 35–36; 19, s. 230–231; 9, s. 37–39; 34, s. 11–23].

Mehmed Giray, hanlığın en kuvvetli noktasına ulaştığı bir zamanda Astarhan Seferi'nden dönerken Nogaylar tarafından bir baskında öldürülmüştür. Bu dönemden sonra Kırım Hanlığı, Moskova Knezliği ile Volga havzasında Altın Orda mirası üzerine şiddetli bir mücadeleye girişti. Bu mücadele iki döneme ayrılabilir. Birincisi, 1532'de eski Kazan Hanı Sahib Giray'ın (1532–1551) padişahın yardımıyla Kırım hanı olması, ikincisi Moskova Çarı IV. Ivan'ın Volga havzasını hakimiyeti altına almasıdır (1552–1556). Birinci dönemde Kırım'da kabileler rakip hanlar etrafında Osmanlı hakimiyetine karşı birtakım iç savaşlara ve Kazan ile Astarhan'da Moskova'nın nüfuzunun yerleşmesine sebep olmuştur [21, s. 86–87; 12, s. 327–328; 5, s. 147; 15, s. 451; 10, s. 7; 19, s. 223–224; 34, s. 11–23]. İkinci dönem, Sahib Giray'ın Moskova'ya karşı şiddetli saldırılarıyla kendini göstermiştir. Onun sayesinde Osmanlı Devleti de Moskova tehlikesini görmüş ve hanı kuvvetle desteklemeye başlamıştır. Sahib Giray, Kazan'da Safa Giray'ı hanlığa getirmiş ve 1549'da Osmanlı Devleti toplarının yardımıyla Astarhan'ı zapt etmiştir. Sahib Giray'ın bu derece kuvvetlenip Osmanlı Devleti'nden Közleve İskelesi'ni istemesi ve Sadrazam Rüstem Paşa ile üstünlük münakaşasına girişmesi hoş karşılanmamıştır. Osmanlı desteği ile İstanbul'dan gönderilen Devlet Giray Han 1551 yılında onu katlettirmiştir. Ertesi yıl Ruslar Kazan'ı ve dört yıl sonra da Astarhan'ı ele geçirmiştir. Sahib Giray devrinde hanlığın nüfuzunu çeşitli seferlerle Kafkasya'da Çerkezler üzerinde kuvvetlendirmiş ve Kıpçak bozkırlarında Yusuf Mirza idaresindeki Kiçi-Nogay kabileleri Kırım hanının ve padişahın tabiliğini kabul etmiştir. Sahib Giray atalarının siyasetine devam ederek birçok kabileyi Kırım yarımadasına getirip yerleştirmiştir [18, s. 261–264; 37, s. 12–13; 10, s. 43; 15, s. 452; 5, s. 147; 19, s. 232–234].

Devlet Giray döneminden (1551–1577) XVII. yüzyıl başlarında Karadeniz sahillerine sürekli Rus akınları başlayınca kadar geçen sürede Kırımlıların Rusları Volga havzasından geri atmak için mücadele etmişlerdir [10, s. 43–48; 37, s. 13–14; 5, s. 147].

1571'de Devlet Giray'ın Rusya'ya yaptığı seferde Kırım kuvvetleri Moskova'ya kadar ilerleyerek şehrin etrafını bir defa daha yakmışlardır. Devlet Giray'a bu büyük başarı üzerine "taht algan" unvanı verilmiştir. Padişah kendisini İslam'ın himayesinde büyük yararlılık gösterdiği için hususi şekilde

tebrik etmiştir. Fakat Devlet Giray'ın asıl amacı olan, Kazan ve Astarhan'ın Ruslar tarafından boşaltılmasını sağlayamamıştır [3, s. 24–25; 10, s. 48–53]. 1592 yılında Osmanlı padişahı Çar'dan resmen Kazan ve Astarhan'ın iadesini istemesi artık bu mücadelenin Kırım için kaybedildiğini göstermiştir. 1583 yılında Terek üzerinde Rus kuvvetleri Dağıstan'dan Kırım'a gitmekte olan Osmanlı ordusuna taciz hücumları yapmışlardır. Rus kuvvetlerinin bu tavrı gerek Kırım Hanlığı gerekse Osmanlı Devleti için yeni bir dönemin başlamış olduğunun göstergesi olmuştur. Bu dönemde esas mesele, Moskova Çarlığı'nın Kafkasya ve Karadeniz'e doğru genişlemesinin durdurulmasıdır. Fakat zayıflamış olan Kırım Hanlığı Rusya'ya karşı ancak Osmanlı himayesi sayesinde varlığını koruyabilmiş ve akınlarını sürdürebilmiştir [5, s. 452; 37, s. 14–16].

Osmanlı Devleti'nin İran ve Avusturya ile uzun savaflara giriştiği 1578–1606 yılları arasında Kırım kuvvetlerine ihtiyacı daha da artmıştır. Kırım'ın Rus Kazakları'nın saldırılarına açık kalmasına bakılmaksızın hanların her yıl ısrar ve tehditlerle sefere çağırılması (İran seferine ilk defa 1578'de Kalgay Adil Giray, ertesini yıl II. Mehmed Giray iştirak etti) ve Osmanlı serdarlarının hanlara kendi emirlerinde bir kumandan muamelesi yapmak istemeleri Kırım'da ciddi muhalefetlere yol açmıştır. Hatta Kırımlılar bu muhalefeti açık bir isyana kadar götürmüşlerdir. Bu dönemde, bu şartlar altında II. Mehmed Giray sadece isyan etmekle kalmamış, aynı zamanda Kefe üzerinde hak iddia etmiş ve şehri kuşatmıştır. Fakat İstanbul'dan gönderilen yeni han, II. İslam Giray tarafından katlettilmiştir. II. İslam Giray Osmanlı yardımı sayesinde tahtına yerleşmiş ve bu dönemde ilk defa olarak hutbede padişahın adı okunmaya başlamıştır (fakat para daima Giraylar adına basılmıştır) [36, s. 54; 31, s. 230, 15, s. 452]. II. İslam Giray'ın 1588'de Akkirman civarında vefatından sonra yerine kardeşi II. Gazi Giray geçmiştir. Kırım hanlarının en büyüklerinden kabul edilen, iyi eğitim görmüş, şair ruhlu,² İran cephelerinde tecrübe kazanmış bir han olan Bora Gazi Giray Han [31, s. 232], döneminde (1558–1607) Osmanlı Devleti kendisine sadık bir müttefik bulmuştur. II. Gazi Giray, yalnız Macaristan'da Habsburglar'a karşı yapılan savaflara değil Anadolu'da Celaliler'e karşı girişilen mücadelelere de çağırılmıştır. Onun döneminde Kırım'da Osmanlı nüfuzu her sahada kuvvetlenmiştir. II. Gazi Giray Rusya üzerine sefer yapmış olsa da başarısızlıkla sonuçlanmıştır [9, s. 45–46; 5, s. 148–149; 37, s. 15–17; 15, s. 452].

Osmanlı Devleti'nin iç karışıklıklarla uğraştığı XVII. yüzyılın ilk yarısında, her yerde olduğu gibi Kırım'da da İstanbul'un nüfuz ve otoritesi ciddi bir imtihan geçirmiştir. Canbeg Giray Osmanlı Devleti padişahına bağlı bir han olarak 1610 ve 1635 arasında üç defa hanlığa getirilmiş ve daima Mehmed Giray ve Şahin Giray'ın saldırılarına uğramıştır. Mehmed ve Şahin Giraylar imparatorluğun baş düşmanı I. Şah Abbas'la dostça münasebetlere girmişlerdir. Bu

² Divanı ve mensur yazıları yayınlanmıştır. Bkz. [7, s. 1–89].

karışıklıklar esnasında Rus Kazakları kuvvetlenerek Osmanlı ve Kırım topraklarına saldırmaya başlamışlardır. 1614'te Sinop'u yakmışlar, 1612'de Ahyolu'nu ve 1625'te İstanbul Boğazı'nda Yeniköy'ü yağmalamışlardır. 1637'de ise Azak Kalesi'ni ele geçirmişler ve burayı Osmanlı ve Kırım kuvvetlerinin karşı saldırılarına rağmen beş yıl ellerinde tutmayı başarmışlardır [24, s. 144–148; 1, s. 97–99; 5, s. 149–151; 15, s. 453].

1644–1654 yılları arasında hüküm süren III. İslam Giray devri, Kırım Hanlığı'nın Osmanlılar'la sıkı iş birliği içerisinde kuzeydeki düşmanlarına karşı harekete geçtiği bir dönemdir. İslam Giray 1644–1647 yıllarında Rusya'ya ve Kazak'lara karşı dört büyük sefer yapmıştır. Kendisinin en büyük başarısı Zaporog Kazakları'nı Lehistan'dan ayırarak kendi tarafında çekmesidir. Nitekim Kazak hatmanı Hmelnitskiy önce onun, daha sonra da Osmanlı padişahının metbuluğunu tanımıştır. Bu sayede III. İslam Giray 1648–1653 yılları arasında Lehistan'a seferler yapmıştır. Bu memlekete karşı İsveç'le siyasi münasebetler kurmuştur. Fakat Lehistan'la barış imzalayınca 1654 yılında Kazaklar yeniden Rusya'ya yanaşmışlardır [6, s. 12–13; 37, s. 19–21; 15, s. 453; 31, s. 236–237].

Köprülüler idaresinde kalkınan Osmanlı Devleti Lehistan'da Podolya'yı aldıktan sonra Kazaklar üzerindeki hakimiyetini kullanarak Ukrayna'ya yayılmak meylini göstermiştir. 1678 yılındaki bu teşebbüs Ruslarla Osmanlılar arasındaki ilk büyük savaşa sebebiyet vermiştir. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa kumandasında büyük bir ordu, o dönemki Kırım Hanı Murad Giray'ın (1678–1683) ordusuyla birlikte Ukrayna'daki Çehrin Kalesi'ni çetin bir savaştan sonra ele geçirerek tahrip etmiştir. Kazaklar da Osmanlı himayesi altına alınmıştır. Fakat bu durum çok uzun sürmemiştir. Viyana bozgunuyla başlayan büyük geri çekilme süreci esnasında kuzeydeki bütün kazançlar kaybedilmiştir. Ruslar, Avrupa'da kurulan kutsal ittifaka katılarak (1686) Kırım'a ve Azak Kalesi'ne taarruzlara başlamışlardır.

Kırım Hanlığı, Hacı Selim Giray idaresinde (1671–1704 arasında dört defa han olmuştur) Osmanlı Devleti ile yoğun bir iş birliği yapmıştır. Ruslar'ın Kırım'ı istila teşebbüslerine karşı Kırımlılar'ın müdafaası ve Besarabya'da Leh kuvvetlerinin saldırılarını bertaraf etmesi bu dönemde Osmanlı Devleti'ne derin bir nefes aldirmiştir. Bunun dışında Kırım kuvvetlerinin 1688'de Sırbistan'da Kaçanik Boğazı'nda Habsburg ordusunu püskürtmeleri savaşın gidişatında önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir [29, s. 12–13; 31, s. 237–238; 5, 150–151; 2, s. 68–73; 19, s. 256–258].

Rus kuvvetleri ilk defa 1736'da Münich kumandasında Kırım yarımadasını istila etmiştir. 1737 ve 1738 yıllarında Ruslar Lascy idaresinde tekrar gelerek tahribatı sürdürmüşlerdir. Ruslar Prut'ta geri verdikleri Azak Kalesi'ni 1739'da Belgrad Antlaşması ile tekrar ele geçirmişlerdir [4, s. 118–119; 31, s. 242–243; 15, s. 453].

1768–1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Kırım'a tesiri büyük olmuştur. 1769 yılı başlarında Kırım Giray'ın Besarabya'dan Rus topraklarına başarılı bir akınından sonra Rus orduları 1770'te Bucak'ı, 1771'de Prens Dolgorukiy idaresinde Kırım yarımadasını istila etmişlerdir [17, s. 9–23; 29, s. 13; 37, s. 22–23; 15, s. 453; 5, s. 151; 1, s. 134–149].

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın üçüncü maddesinde “Kırım, Bucak, Kuban, Yedisan, Camboyluk ve Yediçkul Tatar ulusları serbest ve tam manasıyla müstakil tanınacaklar, kendi rıza ve muvafakatleriyle Cengiz soyundan seçilecek hanların hükmü altında olacaklar ve han herhangi bir yabancı devleti nazarı itibara almadan onları kendi kadim kanun ve adetlerine göre idare edecek, bu sebeple ne Rusya ne de Bâbiâli hiçbir suretle hanın intihabına ve tahtına karışmayacaktır. Tatarlar Müslüman olduklarından ve sultan da İslam'ın halifesi sayıldığından bu uluslar kendisine şeriatın emrettiği şekilde muamele edecekler, bununla beraber bu, onların yukarıda teyit olunmuş siyasi ve mülki hürriyetlerini tehlikeye düşürmeyecek mahiyette olacaktır.” ibareleri geçmektedir [31, s. 244–245; 15, s. 453; 29, s. 13–14].

Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasında Kırım'da bir kurultay kurulmuş ve bu kurultay neticesinde başkan olarak II. Sahib Giray seçilmiştir. II. Sahib Giray Rusya tarafından gelen tehlikeyi görerek çok geçmeden Osmanlı taraftarı gruba tabi olmuştur. Bunun üzerine Rus ordusunda bulunarak Batı medeniyetini oldukça tanımış olan Şahin Giray, Kırım Hanlığı tahtını ele geçirmek için mücadelelere girişmiştir. Şahin Giray Osmanlı halifesinden tamamıyla ayrılmayı ve Rusya'yı örnek alarak bir batı devleti oluşturmayı düşünmüştür. Onun bu istekleri Müslüman halk arasında hoşnutsuzluğa yol açmıştır. Saldırıya uğrayan Şahin Giray bir süreliğine kaçsa da Rus kuvvetleri sayesinde duruma tekrar hakim olmuştur. 1777 yılında Ruslar Kefe'yi ve diğer Kırım limanlarını işgal etmişlerdir. Bunların neticesinde Müslüman Kırım halkı kitleler halinde Türkiye'ye göç etmeye başlamıştır. Ruslar göç edenlerin yerine bu tarihte 75.000 kişilik bir muhacir kitlesi getirip yerleştirmiştir [4, s. 123–127; 29, s. 19; 15, s. 454; 31, s. 246–247; 1, s. 175–186].

Kırım'da oluşan bu durum Rusya ile Osmanlı Devleti arasında savaşı kaçınılmaz bir hale getirmiştir. İki taraf arasında başlayan müzakereler 10 Mart 1779 tarihli Aynalıkavak Tenkihnamesi'yle sonuçlanarak savaş ihtimali bir müddet için ortadan kalkmıştır. Bu antlaşma Kırım hanının tam bağımsızlığı hakkındaki Küçük Kaynarca Antlaşması'nın üçüncü maddesi tekrarlandıktan sonra üçüncü ve dördüncü maddeler ile Ruslar üç ay yirmi gün içinde Kırım ve Taman'ı boşaltmayı ve hiçbir bahaneyle yeniden bu yerlere asker sokmamayı taahhüt etmişlerdir. Bâbiâli de aynı hususu ve tayin edilen usul dairesinde Şahin Giray'ı han tanımayı kabul etmiştir [12, s. 330–331; 5, s. 156–157; 31, s. 247, 15, s. 454].

1783 yılında Rus generali Potemkin çoluk çocuk demeden Kırım'daki 30.000 Müslüman Kırım Tatar Türkü'nü katletti ve Kırım'ı çarlığın bir vilayeti haline getirmiştir. O sırada yeni bir savaş açacak durumda olmayan Osmanlı Devleti, 8 Ocak 1784'te İstanbul'da imzaladığı bir antlaşma ile Kırım, Taman ve Kuban'ın Rusya'ya ilhakını tanımıştır. Kuban nehri iki taraf arasında hudut sayılmıştır. 1787'ye doğru Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yeni bir savaş başlamıştır. Osmanlılar için bu yeni savaşın amacı Kırım'ı kurtarmaktır. Fakat mağlup olan Osmanlı Devleti 1792 yılında imzalanan Yaş Antlaşması ile Dinyester'e kadar olan ihtilafli araziye Rusya'ya terk etmiştir. Rusya 1812 yılında imzalanan Bükreş Antlaşması'yla Bucak'ı da ele geçirmiştir. Bu şekilde vaktiyle Kırım Hanlığı'na tabi Türk Müslüman nüfusla iskan edilmiş olan bütün topraklar Rus hakimiyeti altına girmiştir [22, s. 70–90; 29, s. 22; 31, s. 247; 5, s. 157].

II. Devlet Teşkilatı

Kırım Hanlığı devletinde “han” Bahçesaray şehrinde otururdu. Kırım Hanlığı'nın 1475'ten itibaren güneyde Kefe, Sudak ve Mangup limanları civarındaki araziyle birlikte doğrudan doğruya Osmanlı padişahına tabi olmasıyla birlikte Kefe'ye “sancak beyi” ve “bazan beylerbeyi” rütbesinde bir Osmanlı valisi yerleşti [15, s. 454–457].

Kırım Hanlığı esas itibarıyla feodal karakterde bir kabile aristokrasisine sahipti. Altın Orda Devleti'nin son zamanlarında önemli rol oynamış belli başlı kabilelerden Şırinlar başta olmak üzere sırasıyla Argınlar, Barınlar ve Kıpçaklar'ın beyleri, “dört karaçı beyi” adıyla bu aristokrasinin en üst tabakasını oluşturmaktaydı [13, s. 53–55; 5, s. 138; 31, s. 218]. Kural olarak kabileler bey ailesi içinde en yaşlı olanı bey seçerler ve bu seçim han tarafından onaylanırdı. Han onu görevden alamazdı. Kabileler beyleri aracılığıyla hanın otoritesini tanırlardı. Devlete feodal özelliğini veren bu sıkı kabile geleneği hanların otoritesini oldukça tehdit etmekte ve iç savaşları kolaylaştırmaktaydı. Kuvvetli tesiri görülen Osmanlı merkezîyetçi sistemi dahi hanlığın kabilelere dayanan feodal teşkilatını değiştirememiştir. Osmanlı kapıkulu sisteminin yerleşmesinden sonra meydana çıkan bazı büyük aileler ikinci bir asalet sınıfı oluşturmuştu. Bunların birçoğu aslında Çerkez kölelerdir [25, s. 74–75; 15, s. 455–457; 12, s. 321–322].

Toprak, halk, han ailesi ve mirzalar arasında timar olarak bölünmüştü. Timarlardan hanın onayı ile istifade eden mirzalar vergileri kendileri toplarlardı ve bunun karşılığında bizzat askeri hizmette bulunmaya ve timarına göre belli miktarda asker gönderirlerdi. Mirzalar kabile beylerinin özel bayrağı altında sefere giderlerdi. Bir kısım işlenmemiş arazi asil olmayan kimselere han tarafından şenlendirilmek şartı konularak timar olarak verilirdi. Arazi verilen bu kişiler çelebi unvanıyla anılmakta ve hanın silahdarının kumandası altında ayrı bir bayrak olarak sefere giderlerdi [4, s. 138].

Bütün bu mirzaların üzerinde han ve onun sülalesinden gelen sultanlar yer almaktaydı. I. Hacı Giray'ın yarlığında “oğlan” unvanlarıyla anılan bu sultanlardan her biri savaşta rütbe ve derecelerine göre değişen büyüklükte bir kuvvete komuta ederdi. Cengiz Han yasası adı altında gösterilen geleneksel kurallara göre han veliaht makamında olarak küçük kardeşini “kalgay” seçmek mecburiyetindeydi. Daha küçük kardeşini yahut ekseriya oğlunu ikinci veliaht sayılan “nureddinlik” mevkiine getirirdi. Kalgay ve nureddinin ayrı sarayları ve divanları vardı. Yabancı hükümetlere, mahiyet itibarıyla hanın yarlığı ile aynı olmakla beraber kendi adlarına yarlık gönderebilirlerdi [36, s. 5].

Hanın annesi veya hanımlarının mevkileri seraskerlerden sonra en yüksek sayılmakta olup özel daire ve gelirleri vardı. Bu kadınlar kahyaları aracılığıyla kendilerine ayrılmış olan köylerin vergilerini toplatırlardı. Tıyıştta önemli payları vardı [5, 138; 15, s. 455–457].

Devlet işleri hanın bizzat başkanlık ettiği bir “divan” tarafından yürütülmekte olup üyeleri şunlardı: Kalgay, Nureddin, Bucak, Yedisian, Kuban seraskerleri (Bahçesaray'da iseler), Şırın beyi, müftü, uluğağa (vezir), kazasker, hazinedarbaşı, defterdar, aktaçibey, kilercibaşı, divan efendisi, kazasker naibi, Bahçesaray kadısı ve kullar ağası [36, s. 33–35; 5, s. 138]

Kapıcıbaşı ve kapıcılar kethüdası Osmanlılar'da olduğu gibi divana dahil olmayıp merasim işlerine bakmaktaydı. Önemli devlet işleri hanın başkanlığında fevkalade hallerde toplanan kalgay, nureddin, üç serasker, vezir, kazasker ve karcı beylerinin katıldığı bir mecliste kararlaştırılırdı [5, 138, 15, s. 456–457].

Kırım Hanlığı'nda ulemanın devlet içinde önemli mevkii ve rolü bulunmaktaydı. Kırım'da İslami tahsil ve terbiyeye verilen önem, medreselerin çokluğu, şehir ve köy ahalisinin dindarlığı kaynaklarda açık olarak geçmektedir Kırım idari olarak kırk sekiz kadılığa ayrılmış olup sivil idare ve bütün hukuki işler kadıların yetkisi altındadır [35, s. 10; 5, s. 138; 15, s. 457; 25, s. 76–77].

Hanın ordusu, mirzalara tabi kabile kuvvetlerinden başka Nogaylar'dan ve kapıkullarından oluşurdu. Kuvan, Yedisian ve Bucak seraskerlerinin getirdikleri Nogay kuvvetleri, kendi mirzaları kumandasında hareket eden kabile kuvvetlerinden meydana gelirdi [15, s. 457; 5, s. 138–139]. Kırım kuvvetlerinin esas kısmını teşkil eden atlılar, geleneğe sıkı sıkıya bağlı olup ateşli silahlara meyil etmedikleri gibi Osmanlılar da özellikle Kefe üzerinde zaman zaman uyanan iddialar sebebiyle hanlığın topçu bir kuvvete sahip olmasını istememişlerdi. Bununla beraber Kefe'den Osmanlı topçu kuvvetleri yeri geldiğinde Kırım ordusuna katılarak yardım etmişlerdi [25, s. 76–77; 13, s. 64–66; 5, s. 138; 15, s. 457; 23, s. 80].

Hanlık, 1681 yılına kadar Osmanlı Devleti ile Rusya arasında siyasi münasebetlerde aracı olmuş, Osmanlı Devleti hükümeti de Kırım'ın kuzey işlerinde önemli mevkiini görerek siyasetini genellikle ona uydurmuştur. Rus elçileri İstanbul'a giderken mutlaka Bahçesaray'a uğramış ve meselelerde han

hükümetinin de görüşünü öğrendikten sonra Osmanlı Devleti başkentine geçmiştir [15, s. 457].

Sonuç

Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Devleti tâbiyetini kabul etmesiyle, Osmanlı Devleti Karadeniz'de hakimiyetini sağlam bir şekilde kurma imkanı bulmuş ve bu denizin güneyinde yer alan coğrafyada etkin bir politika gütmeye fırsatını elde etmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin aynı zamanda Karadeniz'in kuzeyinde yer alan step bölgelerini de kontrol etme imkanını vermiştir.

Kırım Hanlığı'nın devlet teşkilat yapısı sebebiyle, taht adayları arasında yaşanan mücadeleler devletin tam bir siyasi istikrar sağlayamamasına sebep olmuştur. Bu durum belki de çok daha fazla uzun ömürlü olacak bir hanlığın giderek zayıflamasına sebebiyet vermiştir.

Osmanlı Devleti Kırım Hanlığı'nı nasıl güneyden gelen tehlikelere karşı korumuş ise hanlık da, Osmanlı Devleti adına bir anlamda Karadeniz'in bekçiliğini yapmış, Doğu Avrupa'da bu denize Osmanlı hakimiyetini tehdit edebilecek her türlü siyasi gelişmelere karşı İmparatorluğun en etkili silahını teşkil etmiştir.

Osmanlı Devleti XVIII. yüzyılın sonlarına kadar Kırım vasıtası ile Rusları uzun süreli olarak Karadeniz'den uzaklaştırmış ve Rusları yine Kırım Hanlığı vasıtası ile baskı altında tutabilmiştir.

1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nden koparılan Kırım Hanlığı 1783 yılında Rus işgaline maruz kalmıştır. Nihai ayrılıkla neticelenen 1783 işgali Kırım topraklarında yaşayan Türkler için, o günden bugüne kadar devam edecek olan, esaret hayatının da başlangıcı olmuştur.

Kırım'ın kaybedilmesi, Kırım'daki Türk ve Müslüman nüfusu açısından olduğu kadar Osmanlı Devleti için de son derece sarsıcı olmuştur. Kırım'ın maruz kaldığı bu duruma ilk defa halkı Türk ve Müslüman olan bir toprak parçası Osmanlı Devleti'nden koparılmış, Karadeniz, boğazlar ve Anadolu tehlike altına girmiştir.

Rusların Kırım yarımadasında Türk ve Müslüman halka karşı uyguladığı baskı ve soykırım politikası sebebiyle Kırım'daki Müslüman-Türk nüfusu Anadolu topraklarına göç etmiştir.

KAYNAKLAR

1. Ayhün, Erşahin Ahmet, *Kırım Hanlığı ve Çöküş Sebepleri*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), “Kırım Hanı Selim Giray’ın Bağlılığını Bildirdiği Mektup, A. DVNS. NMH. D, 5/23–25/12, *Osmanlı Belgelerinde Kırım Hanlığı*, haz. Kemal Gurulcan, Yusuf İhsan Genç, Uğurhan Demirbaş, Turgay Özelki, İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2013.
3. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), A. DVNS. MHM. d, 7/43/124, *Osmanlı Belgelerinde Kırım Hanlığı*, haz. Kemal Gurulcan, Yusuf İhsan Genç, Uğurhan Demirbaş, Turgay Özelki, İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2013.
4. Bozkurt, Giray Saynur, “Kırım Hanlığı’nın Yıkılışı, Yıkılışın Osmanlı Devleti Üzerindeki Tesirleri ve Avrupa Diplomasisindeki Değişiklikler”, *Uluslararası Türkiye-Ukrayna İlişkileri Sempozyumu: Kazak Dönemi (1500–1800) Bildiriler*, ed. Volodimir Melnik, Mehmet Alparğu vd., İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015, s. 109–151.
5. Bozkurt, Giray Saynur, “Tarihsel Süreçte Kırım Hanlığı”, *Prof. Dr. Özkan İzgi’ye Armağan*, haz. Bahaeddin Yediyıldız, Mehmet Öz, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 135–163.
6. Cemil, Tahsin, “III. İslam Giray Han (1645–1654) Devrinde Kırım Hanlığı’nın Dış Siyasetinin Temel Çizgileri”, *II. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul, 1977, s. 12–13.
7. Ertaylan, İsmail Hikmet, *Gazi Geray Han Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Kırım Türkleri Yardımlaşma Cemiyeti, 1958.
8. Fisher, Alan, *Kırım Tatarları*, çev. Eşref B. Özbilen, İstanbul: Selenge Yayınları, 2009.
9. Giray, Halim, *Gülbün-ü Hânân (Kırım Hanları Tarihi) Değerlendirme – Metin – Tıpkıbasım*, ed. Bekir Günay, haz. Alper Başer, Alper Günaydın, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Yayınları, 2013.
10. Gökbilgin, Özalp, *1532–1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı’nın Siyasi Durumu*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1973.
11. Hammer, Joseph Von–Purgstall, *Kırım Hanlığı Tarihi*, çev. Seyfi Say, İstanbul: İnsan Yayınları, 2013.
12. Hülâgü, M. Metin, “Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Türk-Rus İlişkilerindeki Yeri (1441–1783)”, *TİKA I. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu Bildirileri*, Kırım, 2005, s. 321–344.
13. İnalçık, Halil, “Han ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahib Giray Döneminde Kırım Hanlığı”, *Emel*, 135 (Mart – Nisan 1983), s. 51–96.
14. İnalçık, Halil, “Kırım Hanlığı’nın Osmanlı Himayesi Altına Girmesi Meselesi”, *III. Türk Tarih Kongresi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1948, s. 478–489.
15. İnalçık, Halil, “Kırım”, *DİA*, XXV, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 458–465.
16. İnalçık, Halil, “Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığı’nın Osmanlı Tâbiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi”, *Yeni Türkiye (Kafkaslar Özel Sayısı – XI)*, 81 (Temmuz – Aralık 2015), s. 185–207.

17. Kırımlı, Hakan, “Kırım Hanlığı Tarihinde Kırımğiray Han Dönemi”, *Emel*, 128 (Ocak-Şubat 1982), s. 9–23.
18. Kocabaş, Süleyman, “Kafkasya’da Osmanlı-Rusya Rekabetinin Fiilen Başlaması Kırım Hanlığı ve 1569 Astarhan Seferi Türk Ekvatorunun Doğuşu”, *Yeni Türkiye (Kafkaslar Özel Sayısı – XI)*, 81 (Temmuz – Aralık 2015), s. 356–266.
19. Kurat, Akdes Nimet, *IV–XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1972.
20. Kurat, Akdes Nimet, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler*, İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1940.
21. Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI-XVII. yüzyıl Osmanlı – Rus Münasebetleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.
22. Kuzucu, Serhat, *Kırım Hanlığı ve Osmanlı Rus Savaşları 1787–1792*, İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.
23. Maksudoğlu, Mehmet, *Kırım Türkleri*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009.
24. Novoselyskiy, A.A., *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*, çev. Kemal Ortaylı, haz. Erhan Afyoncu, İlyas Kamalov, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.
25. Ortaylı, İlber, “Osmanlı Döneminde Ana Hatlarıyla Kırım Hanlığı”, *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996, s. 71–78.
26. Ortegin, Hasan, *Kırım Hanlarının Şeceresi*, İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1938.
27. Osmânü’l-Kırmî, Abdullah bin Rıdvân, *Tevârih-i Deşt-i Kıpçak*, haz. Rasih Selçuk Uysal, İstanbul: Post Yayınları, 2016.
28. Otar, İsmail, “Kırım Hanları Cedveli”, *Kırım Dergisi*, 18 (1977), s. 3–8.
29. Özenbaşı, Ahmet, *Çarlık Hakimiyetinde Kırım Faciası*, çev. İsmail Otar, Eskişehir: Kırım Halkbilim Araştırma Gençlik ve Spor Kulübü Derneği, 2004.
30. Öztürk, Yücel, “Kırım Hanlığı”, *Türkler*, 8, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 480–513.
31. Öztürk, Yücel, “Kırım Hanlığı”, *Yeni Türkiye (Kafkaslar Özel Sayısı – XI)*, 81 (Temmuz – Aralık 2015), s. 213–256.
32. Soysal, Abdullah, “Müstakil Kırım Hanlığının Kuruluşu ve ilk Han’ı Hacı Giray”, *Emel*, 1/5 (Temmuz 1961), s. 8–10.
33. Soysal, Abdullah, “Müstakil Kırım Hanlığının Kuruluşu ve İlk Han’ı Hacı Giray”, *Emel*, 1/3 (Mayıs 1961), s. 22–23.
34. Sroekovsky, V.E., *Muhammed Geray Han ve Vasalları*, çev. Kemal Ortaylı, Ankara: Su Yayınları, 1979.
35. Turan, Ahmet Nezih, “Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Hakkında Notlar”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 9 (Güz 2003), s. 1–16.
36. Ülküsal, Müstecib, *Kırım Türk-Tatarları: (dünü, bugünü, yarını)*, Ankara: Baha Matbaası, 1980.
37. Ürekli, Muzaffer, “Rus Yayılması Karşısında Kırım Hanlığı ve Kafkasya”, *Kafkas Araştırmaları I*, haz. Mehmet Saray, Muzaffer Ürekli vd., İstanbul: Acar Yayınları, s. 12–24.

38. Ürekli, Muzaffer, *Kırım Hanlığı'nın Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi (1441–1569)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1989.

39. Velyaminov-Zernov, V.V., *Kırım Yurtuna ve Ol Tarafına Dair Bolgan Yarığlar ve Hatlar: Kırım Hanlığı Tarihine Dair Kaynaklar*, haz. A. Melek Özyetgin, İlyas Kamalov, Ankara, 2009.

Yazar Hakkında: Elif Uzunağaç – Doktor, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı (İstanbul, Türkiye); elifuzunagac@gmail.com

Политическая история и государственное устройство Крымского ханства (1441–1783)

Элиф Узунгач

(Университет Мармара)

Аннотация. Крымское ханство, географически расположенное между реками Дон и Днепр, играло важную роль в Центральной и Восточной Европе, на Кавказе и в северных районах Причерноморья в период между XV и XVIII столетиями. Ханство, образованное в 1441 году после распада Золотой Орды, в 1475 году стало подданным Османского империи. Крымское ханство получило статус союзника Османской империи. Крымское ханство служило Османской империи в войнах. По приказу Явуза Султана Селима воины ханства совершали постоянные набеги на Русь и препятствовали спуску русских воинов на юг. До XVIII века Крымское ханство считалось одной из важнейших сил региона. Господство Османской империи в Крыму длилось на протяжении трёхсот лет, оно было отделено от Османской империи Кючук-Кайнарджинским договором 1774 года и было объявлено независимым, а в 1783 году ханство было захвачено русскими войсками. Целью данного исследования является рассмотрение политической истории Крымского ханства и вопросов государственного устройства, важных для понимания политической истории, с использованием первичных и вторичных источников. В случае появления сомнений по поводу использования ресурсов, существующие ресурсы были исследованы методом сравнения. Это краткое изложение было написано доступным языком, который может понять любой читатель. В результате исследования, после рассмотрения всех этапов истории Крымского ханства, было определено влияние истории ханства на современность.

Ключевые слова: Крымское ханство, Османская империя, Крым, Гирей, государственное устройство.

Для цитирования: Uzunağaç E. Kırım Hanlığı'nın Siyasi Tarihi ve Devlet Teşkilatı (1441–1783) // Крымское историческое обозрение. 2022. Т. 9, № 1. С. 40–57. DOI: 10.22378/kio.2022.1.40-57

Сведения об авторе: Элиф Узунагач – Ph.D. (история), Университет Мармара (Стамбул, Турция); elifuzunagac@gmail.com

Political History and State Organization of the Crimean Khanate (1441–1783)

Elif Uzunagach

(Marmara University)

Abstract. Geographically situated between the Don-Dnieper rivers, the Crimean Khanate played an important role in between the centuries XV and XVIII in Central and Eastern Europe, the Caucasus, and the northern regions of the Black Sea. After the disintegration of the Golden Horde State, the Khanate, which was established in 1441, became a subject of the Ottoman State in 1475. The Khanate became an ally for the Ottoman Empire. The Crimean Khanate served the Ottoman Empire in wars, by the order of Yavuz Sultan Selim, the Khanate soldiers made constant raids into Russia and prevented them from going to the south. The Khanate was one of the important powers of the region until the XVIII century. The dominance of the Ottoman Empire in Crimea lasted for three hundred years, with the Treaty of Kucuk Kaynarca in 1774 Crimea was separated from the Ottoman Empire and became independent, it was captured by the Russian army in 1783. The aim of this study is to analyze the political history of the Crimean Khanate and the state organization issues important for understanding the political history, by using primary and secondary sources. If there are different opinions on the use of resources, the available resources were analyzed in a comparative way. This study was made by using clear language that anyone can understand. As an outcome of the study, after analyzing all the stages of the Crimean Khanate history, the effects of the Khanate history reflected on today are revealed.

Keywords: Crimean Khanate, Ottoman Empire, Crimea, Giray, state organization.

For citation: Uzunagach E. Political History and State Organization of the Crimean Khanate (1441–1783). *Krymskoe istoricheskoe obozrenie=Crimean Historical Review*. 2022, vol. 9, no. 1, pp. 40–57. DOI: 10.22378/kio.2022.1.40-57 (In Turkish)

REFERENCES

1. Ayhün, Erşahin Ahmet. *Kırım Hanlığı ve Çöküş Sebepleri* [The Crimean Khanate and the reasons for its collapse]. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014. (In Turkish)
2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) [State Ottoman Archive]. *Kırım Hanı Selim Giray'ın Bağlılığını Bildirdiği Mektup* [The letter of the Crimean Khan Selim-Giray about his loyalty]. A. DVNS. NMH. D, 5/23–25/12, *Osmanlı Belgelerinde Kırım Hanlığı* [The Crimean Khanate in the Ottoman documents]. Ed. by Kemal Gurulkan, Yusuf İh-

san Genç, Uğurhan Demirbaş, Turgay Özelki, İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2013. (In Turkish)

3. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) [State Ottoman Archive]. A. DVNS. MHM. d. 7/43/124, *Osmanlı Belgelerinde Kırım Hanlığı* [The Crimean Khanate in the Ottoman documents]. Ed.by Kemal Gurulkan, Yusuf İhsan Genç, Uğurhan Demirbaş, Turgay Özelki, İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2013. (In Turkish)

4. Bozkurt, Giray Saynur. *Kırım Hanlığı'nın Yıkılışı, Yıkılışın Osmanlı Devleti Üzerindeki Tesirleri ve Avrupa Diplomasisindeki Değişiklikler* [The collapse of the Crimean Khanate, the impact of the collapse on the Ottoman Empire and changes in European diplomacy]. *Uluslararası Türkiye-Ukrayna İlişkileri Sempozyumu: Kazak Dönemi (1500-1800) Bildiriler* [International Symposium on Turkish-Ukrainian Relations: the Kazakh Period (1500–1800) Materials]. Ed. Volodimir Melnik, Mehmet Alpargu vd., İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015. Pp. 109–151. (In Turkish)

5. Bozkurt, Giray Saynur. *Tarihsel Süreçte Kırım Hanlığı* [The Crimean Khanate in the historical process]. Prof. Dr. Özkan İzgi'ye Armağan. Ed. Bahaeddin Yediyıldız, Mehmet Öz, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2011. Pp. 135-163. (In Turkish)

6. Cemil, Tahsin. III. *İslam Giray Han (1645–1654) Devrinde Kırım Hanlığı'nın Dış Siyasetinin Temel Çizgileri* [The main directions of the Crimean Khanate's foreign policy in the era of Islam Giray Khan (1645–1654)]. *II. Milletlerarası Türkoloji Kongresi* [II. International Congress of Turkologists], İstanbul, 1977. Pp. 12–13. (In Turkish)

7. Ertaylan, İsmail Hikmet. *Gazi Geray Han Hayatı ve Eserleri* [Ghazi Gerai Khan Life and work]. İstanbul: Kırım Türkleri Yardımlaşma Cemiyeti. 1958. (In Turkish)

8. Fisher, Alan. *Kırım Tatarları* [Crimean Tatars]. Translated by Eşref B. Özbilen, İstanbul: Selenge Yayınları, 2009. (In Turkish)

9. Giray, Halim. *Gülbün-ü Hânân (Kırım Hanları Tarihi) Değerlendirme – Metin – Tıpkıbasım* [Gulbyun-u Khanan (History of the Crimean Khans) Assessment –Text – Facsimile]. Ed. by Bekir Günay, Alper Başer, Alper Günaydın, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Yayınları, 2013. (In Turkish)

10. Gökbilgin, Özalp. *1532–1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı'nın Siyasi Durumu* [The political situation of the Crimean Khanate in 1532-1577 .]. Ankara: Sevinç Matbaası, 1973. (In Turkish)

11. Hammer, Joseph Von – Purgstall, *Kırım Hanlığı Tarihi* [History of the Crimean Khanate]. Ed. by Seyfi Say, İstanbul: İnsan Yayınları, 2013. (In Turkish)

12. Hülalü, M. Metin. *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Türk-Rus İlişkilerindeki Yeri (1441–1783)* [Formation of the Crimean Khanate and its place in Turkish-Russian relations (1441–1783)]. *TİKA I. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu Bildirileri* [Materials of the International Symposium on Turkology], Kırım, 2005. Pp. 321–344. (In Turkish)

13. İnalçık, Halil. *Han ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahib Giray Döneminde Kırım Hanlığı* [Khan and the ancestral aristocracy: The Crimean Khanate in the Era of Sahib Giray I]. *Emel* [Destiny]. 135 (Mart – Nisan 1983). Pp. 51–96. (In Turkish)

14. İnalçık, Halil. *Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Himayesi Altına Girmesi Meselesi* [The case of the Crimean Khanate under the protection of the Ottoman Empire]. *III. Türk Tarih Kongresi* [III. Turkish Historical Congress]. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1948. Pp. 478–489. (In Turkish)

15. İnalçık, Halil. *Kırım* [Crimea]. *DİA*, XXV, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı. Pp. 458–465. (In Turkish)
16. İnalçık, Halil. *Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Tâbiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi* [According to the New documents, the subordination of the Crimean Khanate to the Ottoman Empire and the Akhidnam issue]. *Yeni Türkiye (Kafkaslar Özel Sayısı – XI)* [New Turkey (Caucasian Special Edition – XI)]. 81 (July – December 2015). Pp. 185–207. (In Turkish)
17. Kırmımlı, Hakan. *Kırım Hanlığı Tarihinde Kırımğiray Han Dönemi* [The period of the Crimean Giray Khan in the history of the Crimean Khanate]. *Emel* [Destiny]. 128 (January-February 1982). Pp. 9–23. (In Turkish)
18. Kocabaş, Süleyman. *Kafkasya'da Osmanlı-Rusya Rekabetinin Fiilen Başlaması Kırım Hanlığı ve 1569 Astarhan Seferi Türk Ekvatorunun Doğuşu* [The actual beginning of the Ottoman-Russian rivalry in the Caucasus, the Crimean Khanate and the birth of the Turkish equator in the Astarhan campaign of 1569]. *Yeni Türkiye (Kafkaslar Özel Sayısı – XI)* [New Turkey (Caucasian Special Edition – XI)]. 81 (July – December 2015). Pp. 356-266. (In Turkish)
19. Kurat, Akdes Nimet. *IV–XVIII Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri* [Turkic tribes and states in the Northern Black Sea region in the IV–XVIII centuries]. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1972. (In Turkish)
20. Kurat, Akdes Nimet. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarluk ve Bitikler* [Labels of the Golden Horde, Crimea and Turkestan Khans in the archive of the Topkapı Palace Museum]. İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1940. (In Turkish)
21. Kurat, Akdes Nimet. *Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI–XVII. yüzyıl Osmanlı – Rus Münasebetleri* [Turkey and Idolatrous Boyhood (Astrakhan Expedition of 1569, Ten-Idil and Ottoman-Russian relations of the XVI–XVII centuries)]. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011. (In Turkish)
22. Kuzucu, Serhat. *Kırım Hanlığı ve Osmanlı Rus Savaşları 1787–1792* [The Crimean Khanate and the Ottoman-Russian Wars of 1787-1792]. İstanbul: Selenge Yayınları, 2013. (In Turkish)
23. Maksudoğlu, Mehmet. *Kırım Türkleri* [Crimean Turks]. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009. (In Turkish)
24. Novoselyskiy, A.A. *XVII Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi* [The struggle of the Moscow state with the Tatars in the first half of the XVII century]. Translated by Kemal Ortaylı, ed. by Erhan Afyoncu, İlyas Kamalov, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011. (In Turkish)
25. Ortaylı, İlber. *Osmanlı Döneminde Ana Hatlarıyla Kırım Hanlığı* [The Crimean Khanate with its main lines in the Ottoman period]. *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri* [Seminar of the Turkic World from the Balkans to the Caucasus throughout history]. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996. Pp. 71–78. (In Turkish)
26. Ortegin, Hasan. *Kırım Hanlarının Şeceresi* [Genealogy of the Crimean Khans]. İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 1938. (In Turkish)
27. Osmânü'l-Kırımî, Abdullah bin Rıdvân. *Tevârih-i Deşt-i Kıpçak*. Ed. by Rasih Selçuk Uysal, İstanbul: Post Yayınları, 2016. (In Turkish)

28. Otar, İsmail. *Kırım Hanları Cedveli* [List of rulers of the Crimean Khanate]. *Kırım Dergisi* [Crimean Magazine].18 (1977). Pp. 3–8. (In Turkish)
29. Özenbaşlı, Ahmet. *Çarlık Hakimiyetinde Kırım Faciası* [The Crimean catastrophe under the tsarist government]. Translated by İsmail Otar, Eskişehir: Kırım Halkbilim Araştırma Gençlik ve Spor Kulübü Derneği, 2004. (In Turkish)
30. Öztürk, Yücel. *Kırım Hanlığı* [Crimean Khanate]. *Türkler* [Turks]. 8, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002. Pp. 480-513. (In Turkish)
31. Öztürk, Yücel. *Kırım Hanlığı* [Crimean Khanate]. *Yeni Türkiye (Kafkaslar Özel Sayısı – XI)* [New Turkey (Caucasian Special Edition – XI)]. 81 (July – December 2015). Pp. 213-256. (In Turkish)
32. Soysal, Abdullah. *Müstakil Kırım Hanlığının Kuruluşu ve ilk Han'ı Hacı Giray* [Creation of the Independent Crimean Khanate and its first Khan Hadji-Giray]. *Emel* [Destiny]. I/5 (July 1961) . Pp. 8–10. (In Turkish)
33. Soysal, Abdullah. *Müstakil Kırım Hanlığının Kuruluşu ve İlk Han'ı Hacı Giray* [Creation of the Independent Crimean Khanate and its first Khan Hadji-Giray]. *Emel* [Destiny]. I/3 (May 1961). Pp. 22–23. (In Turkish)
34. Sroekovsky, V.E. *Muhammed Geray Han ve Vasalları* [Muhammad-Gerai Khan and his vassals]. Translated by Kemal Ortaylı, Ankara: Su Yayınları, 1979. (In Turkish)
35. Turan, Ahmet Nezihi. *Kırım Hanlığı Kadı Sicilleri Hakkında Notlar* [Notes on the Cadian registers of the Crimean Khanate]. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* [Journal of Turkish Culture Studies]. 9 (Güz 2003). Pp. 1–16. (In Turkish)
36. Ülküsal, Müstecib. *Kırım Türk-Tatarları: (dünü, bugünü, yarını)* [Crimean Turks-Tatars: (past, present, future)]. Ankara: Baha Matbaası, 1980. (In Turkish)
37. Ürekli, Muzaffer. *Rus Yayılması Karşısında Kırım Hanlığı ve Kafkasya* [The Crimean Khanate and the Caucasus in the face of Russian expansion]. *Kafkas Araştırmaları I* [Caucasian Studies I]. Ed. by Mehmet Saray, Muzaffer Ürekli vd., İstanbul: Acar Yayınları. Pp. 12–24. (In Turkish)
38. Ürekli, Muzaffer. *Kırım Hanlığı'nın Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi (1441–1569)* [Creation of the Crimean Khanate and its rise under the protection of the Ottoman Empire (1441–1569)]. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1989. (In Turkish)
39. Velyaminov-Zernov, V.V. *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıklar ve Hatlar: Kırım Hanlığı Tarihine Dair Kaynaklar*[Bulgarian label and lines about the homeland of the Crimea and the old parties: sources on the history of the Crimean Khanate]. Ed. by A. Melek Özyetgin, İlyas Kamalov, Ankara, 2009. (In Turkish)

About the author: Elif Uzunagach – Ph.D. (History), Department of History, Marmara University (Istanbul, Turkey); elifuzunagac@gmail.com